

ФЕНОМЕН ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ПСИХОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Постановка проблеми

Незважаючи на всі колізії та складності розвитку українського суспільства, наука і освіта сьогодні відносяться до тих соціальних інститутів, вага високопрофесійної інтелектуальної праці яких надзвичайно велика, і де професійна якість наукових і педагогічних кадрів має вирішальне значення. Викладачі ВНЗ виступають тією професійною групою, на яку суспільство покладає два надзвичайно важливі і взаємопов'язані завдання:

- збереження, акумуляцію та розповсюдження культурного та науково-технічного здобутку суспільства,
- сприяння професіоналізації особистості на етапі її фахового навчання.

Сучасна тенденція збагачення арсеналу дидактичних засобів вищої школи мультимедійними, інформаційними технологіями не тільки не применшує ролі викладача у формуванні майбутніх фахівців, а й навпаки, підкреслює важливість його впливу при суб'єкт-суб'єктній взаємодії зі студентом. Особистісний потенціал викладача, його науковий, психолого-педагогічний та методичний рівні є вирішальними чинниками якісної підготовки висококваліфікованих спеціалістів. За таких умов зростають вимоги до професіоналізму діяльності та особистості самого викладача. Якщо мова йде про фахову підготовку майбутніх вчителів, то викладач вищого педагогічного навчального закладу виступає для них ще й зразком педагогічної майстерності, а взаємодія з ним фігурує як механізм професіоналізації майбутніх суб'єктів педагогічної праці.

Істотну роль у підготовці майбутніх вчителів відіграє засвоєння студентами вищих педагогічних навчальних закладів базового навчального курсу – психології. Вивчення даної навчальної дисципліни розв'язує не лише вузько прагматичні професійні завдання – формування психологічної

компетентності майбутніх педагогів, а й спрямоване на сприяння становленню особистості студента як майбутнього суб'єкта професійної діяльності. Це особливо важливо в контексті стійкої тенденції переходу сучасної вищої школи від компетентнісної до особистісної парадигми фахової підготовки. Відтак професіоналізм викладача психології вищого педагогічного навчального закладу суттєво впливає на якість професійної підготовки майбутніх вчителів.

Розуміння значимості професійної майстерності вчителя загальноосвітньої школи та прагнення проникнути в сутність цього педагогічного феномену призвели до появи науково-практичних досліджень та відповідних надбань у вітчизняній освіті. Питання змісту, структури та виявів професійної майстерності педагога добре розроблене завдяки дослідженням сучасних українських вчених І.А. Зязюна, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривоноса, О.Г. Мирошник, В.А. Семиченко, Н.М. Тарасевич та інш. Однак відкритим для наукового поступу залишається висвітлення феномену педагогічної майстерності викладача вищої школи. Практично не розробленим залишається й такий його аспект, як професійна майстерність викладача психології у вищій школі. Позаяк важливість означеного дослідження зумовлена тим, що професійна майстерність викладача психології вищого педагогічного навчального закладу є одним із чинників якості фахової підготовки майбутніх вчителів.

Отже, метою роботи є з'ясування специфіки виявів педагогічної майстерності в професійній діяльності викладача психології у вищій школі.

Виклад основного матеріалу

Особливість професійної діяльності викладача вищої школи полягає в тому, що вона є складноорганізованою і містить декілька взаємозв'язаних різновидів, які мають спільні компоненти. Тому, як і будь-який інший педагог вищої школи, викладач психології здійснює свою професійну діяльність відповідно до таких її аспектів, як організаційний, навчальний, методичний, науковий, виховний.

Звичайно, кожен з цих напрямків потребує кваліфікованого виконання, однак саме навчальна та виховна діяльність, інтеграція яких і складає суто педагогічну діяльність, найбільше стають полігоном для майстерності. Наукова діяльність є необхідним аспектом роботи викладача вищої школи, а результати проведених досліджень надають методологічне підґрунтя змісту його викладання. Сутністю навчальної діяльності і є власне викладання, змістове та дидактичне забезпечення якого здійснюється впродовж методичної роботи. Більшість виховних заходів педагога вищої школи відбувається теж впродовж навчальної взаємодії зі студентами. Однак, викладач психології бере на себе роль ще і психолога-консультанта. Доволі часто його позанавчальна, виховна діяльність набуває психотерапевтичних елементів, тобто наукова спеціалізація цього педагога зумовлює ряд додаткових напрямків його професійної діяльності в якості психолога, як-то:

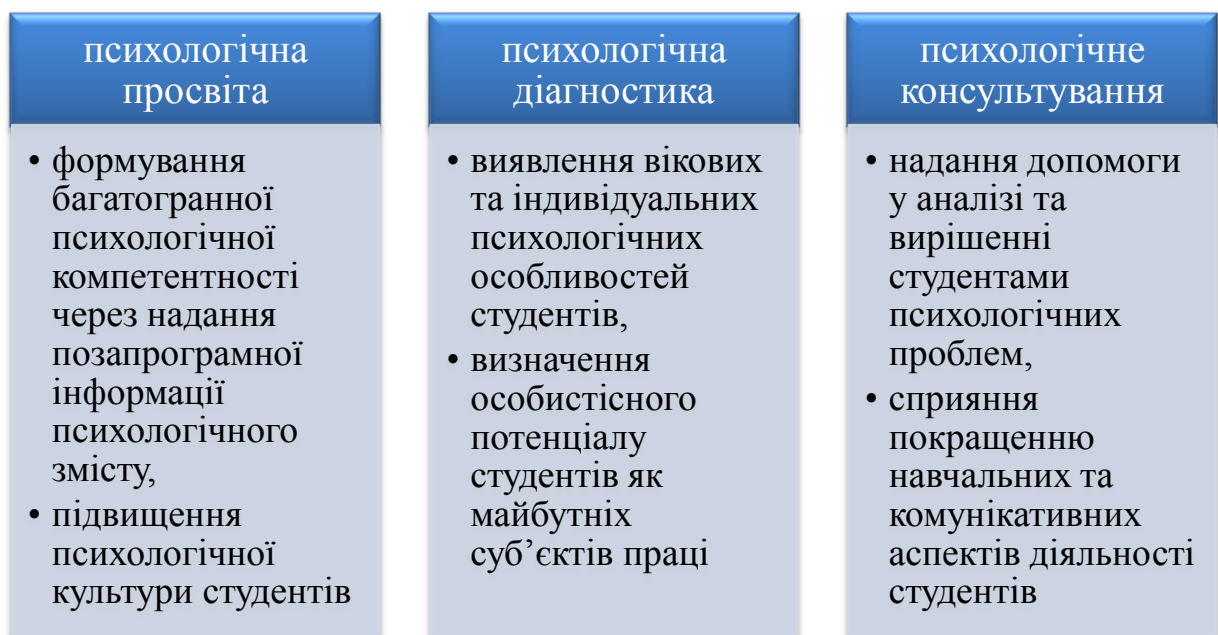

Рис. 1. Додаткові напрямки діяльності викладача психології у взаємодії з студентами

Таким чином, взаємодія викладача психології зі студентами набуває багатоаспектного характеру внаслідок розширення його функцій далеко за межі ортодоксальних викладацьких, але й взяття на себе фахових обов'язків практикуючого психолога. Однак, таке розширення можливе лише за умов

попереднього визнання студентами високої кваліфікації викладача, його глибокої психологічної компетентності та культури. В свою чергу, засвідчити ці риси викладач може за умов демонстрації ним педагогічної майстерності, фахового професіоналізму. Адже на лекції чи семінарі викладач психології фігурує не тільки як науковець, що володіє дослідженою і виваженою інформацією з питань психології людини, й не лише як психолог-практик, що вміло використовує діагностичні знаряддя та корекційні технології. В першу чергу це Вчитель-майстер, що ефективно організовує, скеровує й супроводжує процес пізнання студентами змісту навчальної дисципліни «Психологія». Тобто кваліфікацію викладача доповнюють і збагачують навички практикуючого психолога, науковця-дослідника.

Виходячи з тлумачення складових педагогічної майстерності вчителя, запропонованого І.А. Зязюном [5], та спираючись на акмеологічний підхід до поняття професіоналізму, ми розглядаємо педагогічну майстерність викладача психології в контексті таких його аспектів як суб'єкта праці:

Рис.2. Аспекти вияву педагогічної майстерності викладача психології

Два аспекти професіоналізму викладача психології – особистісний та діяльнісний є тісно пов'язаними, однак перший ми вважаємо ядром,

підґрунтям для формування діяльнісного. Таким чином, особистісний рівень виявляється через професійну ідентичність та спрямованість. Поняття професійної ідентичності включає в себе сформовану професійну Я-концепцію, що складається з позитивних Я-образу та самооцінки фахівця. Професійний Я-образ містить сукупність знань про себе як про суб'єкта праці, своїх актуальних досягнень та потенційних можливостей, а професійна самооцінка, спираючись на рефлексію, виробляє ставлення до себе як до професіонала. Педагогічна майстерність викладача психології як феномен його професійної діяльності можлива за умов позитивного бачення себе як суб'єкта праці та відповідного стійкого позитивного ставлення до себе, впевненості в собі у поєднанні з фаховим динамізмом.

Важливу роль у розвитку педагогічної майстерності відіграє стійка позитивна мотивація професійної діяльності викладача вищої школи як прояв його професійної ідентичності. Зазвичай професійна діяльність викладача вищої школи є полівмотивованою. Наявність кількох рівноважливих фахових напрямків зумовлює співіснування певної ієрархії смислів професійної діяльності викладача. Це можуть бути соціально значимі мотиви, як-то сприяння професіоналізації майбутніх фахівців, і прагматичні мотиви на кшталт власного самоствердження. В ході професійного розвитку викладача актуальними для нього стають глибокоособистісні мотиви, динаміка яких позитивно впливає й на підвищення педагогічної майстерності. Так, глибоким змістом наповнена думка Н.В. Кузьміної, яка вважає, що праця ефективна тільки при наявності смислу професійної діяльності. Сукупність смислів утворює систему особистісних духовних цінностей людини, її особистий професійний менталітет, її індивідуальне професійне кредо. Важливо, щоб людина володіла смислотворчістю, тобто вмiла черпати все нові й нові смисли зі своєї професії. Якщо рівень смислотворчості низький, то вчитель пасує перед найменшими труднощами [2, с.167].

Ця думка особливо актуальна щодо викладача психології, який є уповноваженим забезпечувати системний розвиток свого професійного

циклу і науково озброєним механізмами цього процесу. Поєднання, та навіть тісне переплетення власного професійного шляху викладача, і сприяння ним професіоналізації студентів як майбутніх педагогів зумовлює глибинну професійну мотивацію. За таких умов педагогічна майстерність викладача психології є, без перебільшення, запорукою майбутнього професіоналізму студентів.

Саме цей психологічний симбіоз зумовлює специфічну гуманістичну спрямованість викладача психології. Перефразовуючи слова відомого американського психолога К.Роджерса, це має бути студент-центрована спрямованість викладача психології, коли головним дійовим персонажем їх взаємодії стає студент. Головними кроками реалізації цієї спрямованості є:

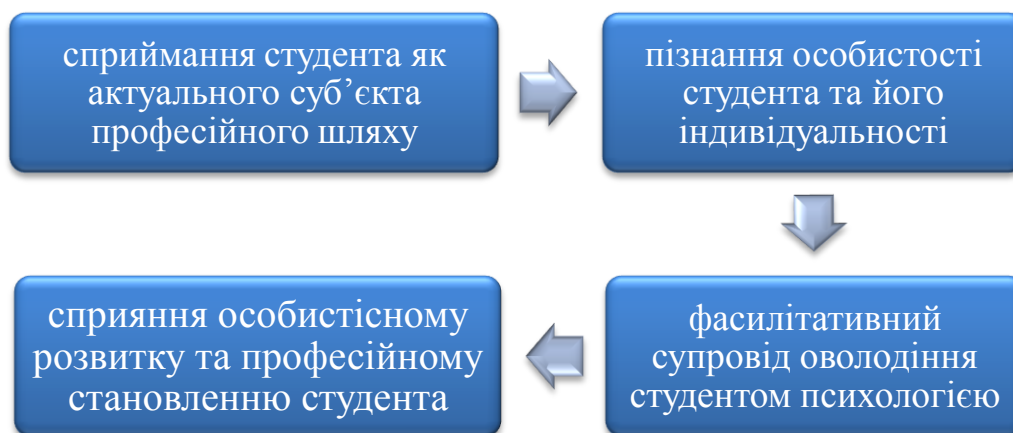

Рис. 3. Шляхи реалізації студент-центрованої спрямованості викладача психології

Взаємодія викладача зі студентом має розпочинатись не тільки з усвідомлення перспективних цілей – формування професійної готовності останнього до педагогічної діяльності, як це зазвичай відбувається, але й першочергово сприймання першокурсника як теперішнього суб'єкта власного професійного шляху, за плечима якого первинне професійне самовизначення та певні очікування від фахового навчання. Таке сприймання студента надалі визначає необхідність пізнання його особистості та індивідуальних проявів. Налагоджуючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію, викладач психології здійснює фасилітативний (підтримуючий, збагачувальний) супровід оволодіння студентом психологією як компонентом фахової підготовки. І надзавданням для викладача психології

постає сприяння особистісному розвитку та професійному становленню студента під час як навчальної, так і позааудиторної взаємодії.

Зауважимо, що вдосконаленню професіоналізму та педагогічної майстерності викладача психології можуть стати на заваді суперечності, що визначаються специфікою професійної діяльності й є пов'язаними з його особистістю. Так, даний викладач має бути взірцем психологічного здоров'я, однак значне професійне навантаження та стереотипи сприймання педагога студентами (очікування не лише інтелектуальності, але й мудрості, тотальної емоційної врівноваженості) можуть провокувати професійне вигорання та деструкції.

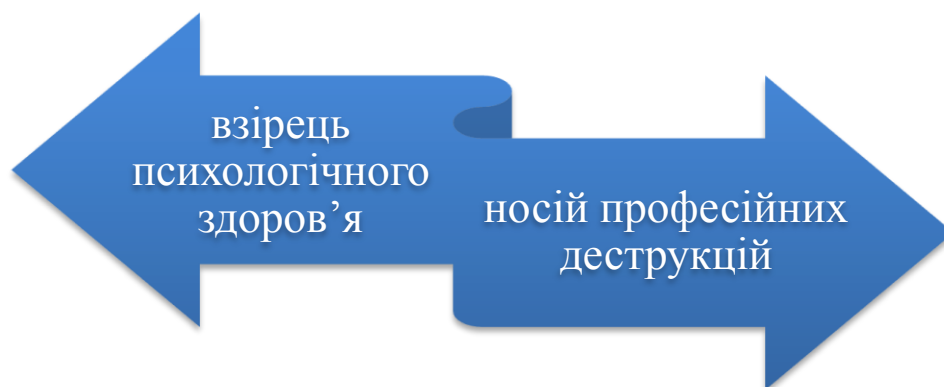

Рис. 4. Базова суперечність особистості викладача психології як професіонала

Навіть колеги – викладачі інших дисциплін вищої школи – часто очікують від даного педагога ідеального розгортання його професійного шляху, забуваючи, що той в принципі не можливий без фахових криз. Переживання криз професійного розвитку викладачем психології не виступає ознакою його непрофесіоналізму, а навпаки, стає поштовхом для зростання педагогічної майстерності.

Актуальною є думка, що ті якості, які для педагога вищої школи є ознаками майстерності, для викладача психології є обов'язковими, базовими виявами професіоналізму. Викладач психології серед інших фахівців вищого педагогічного навчального закладу займає особливе місце, зумовлене в першу чергу специфікою навчальної дисципліни, яку він викладає. Психологія завжди сприймається студентами не лише як звичайна академічна дисципліна чи й навіть знаряддя для майбутньої професійної

діяльності, а, в першу чергу, як засіб самопізнання і саморозвитку. Таке ставлення студентів до навчального предмету зміцнює мотивацію його вивчення, але водночас і накладає додаткові зобов'язання на професійну діяльність викладача психології.

Діяльнісний рівень педагогічної майстерності викладача психології виражають такі компоненти, як професійна компетентність та педагогічна техніка.

Рис. 5. Зміст діяльнісного аспекту педагогічної майстерності викладача психології

Деталізуючи структуру професіоналізму вчителя, Н.В. Кузьміна визнає педагогічну компетентність головним компонентом підсистеми професіоналізму його діяльності. Даний вчений виокремлює такі аспекти педагогічної компетентності:

- спеціальну предметну компетентність в галузі навчальної дисципліни, що викладається,

- методичну компетентність як володіння способами формування знань, вмінь та навичок учнів,
- диференційно-психологічну компетентність тобто знання вчителем мотивів, здібностей і спрямованості, проявів індивідуальності школярів,
- соціально-психологічну компетентність – обізнаність в сфері процесів спілкування, способів налагодження в ньому конструктивної взаємодії,
- аутопсихологічну компетентність, що виявляється через рефлексію вчителем професійної діяльності, самопізнання, самоконтроль [2, с. 90].

Нам видається доречним перенесення даної структури на професійну діяльність педагога вищої школи, зокрема викладача психології. Відтак, професійна компетентність викладача психології є інтегральним надбанням, що включає в себе такі аспекти його обізнаності, як

Рис. 6. Зміст професійної компетентності викладача психології

Зважаючи на означену вище студент-центровану спрямованість викладача психології, одним із домінуючих компонентів його професійної компетентності є знання індивідуально-типологічних властивостей студентів. Йдеться зокрема, про такі аспекти обізнаності про студента:

Рис. 7. Характеристики студента як об'єкт психологічного аналізу

Таким чином, даний педагог володіє інформацією щодо вікових та гендерних психологічних особливостей студентів, психологічних закономірностей їх пізнавальної діяльності, психологічних аспектів організації та підтримання оптимального рівня комунікативної взаємодії, психології професіоналізації майбутнього суб'єкта праці на етапі фахового навчання. Врахування цих знань у практиці навчально-виховної взаємодії стає незаперечною детермінантою педагогічної майстерності викладача психології.

Педагогічна техніка викладача психології як діяльнісного аспекту його майстерності тлумачиться нами відповідно до етапів пізнавальної діяльності студентів. Вже початковий етап постає випробуванням щодо рівня майстерності цього педагога, коли він зіштовхується з необхідністю визначення пріоритетних завдань вивчення психології. Дотепер вища школа оперує компетентнісною парадигмою призначення фахового навчання, в той час як сучасність вимагає особистісної – спрямованості на саморозвиток студента як особистості та суб'єкта професіоналізації. Відтак мета вивчення

психології в області розвитку особистості студента педагогічного університету є багатогранною:

- розвиток наукового світогляду і ціннісних орієнтацій майбутнього педагога;
- розвиток самосвідомості і самоорганізації особистості студентів;
- розвиток психолого-педагогічного творчого мислення, спостережливості, уваги, пам'яті, педагогічного такту;
- розвиток комунікативних здібностей.

В цілому ж викладач психології, усвідомлюючи роль даної навчальної дисципліни в загальному процесі формування фахової готовності майбутніх педагогів, спирається на ієрархію навчальних завдань, в якій фундаментальними напрямками є формування психологічної компетентності та культури студентів, а надзавданням виступає сприяння їх самопізнанню, самопрезентації і самоактуалізації як суб'єктів особистісного та професійного розвитку.

Рис. 8. Ієрархія завдань вивчення студентами психології

Успішне оволодіння студентами психологією визначається їх навчальною мотивацією. Формування адекватної мотивації може

ускладнюватися типовими стереотипами сприймання студентами психології як науки та навчальної дисципліни:

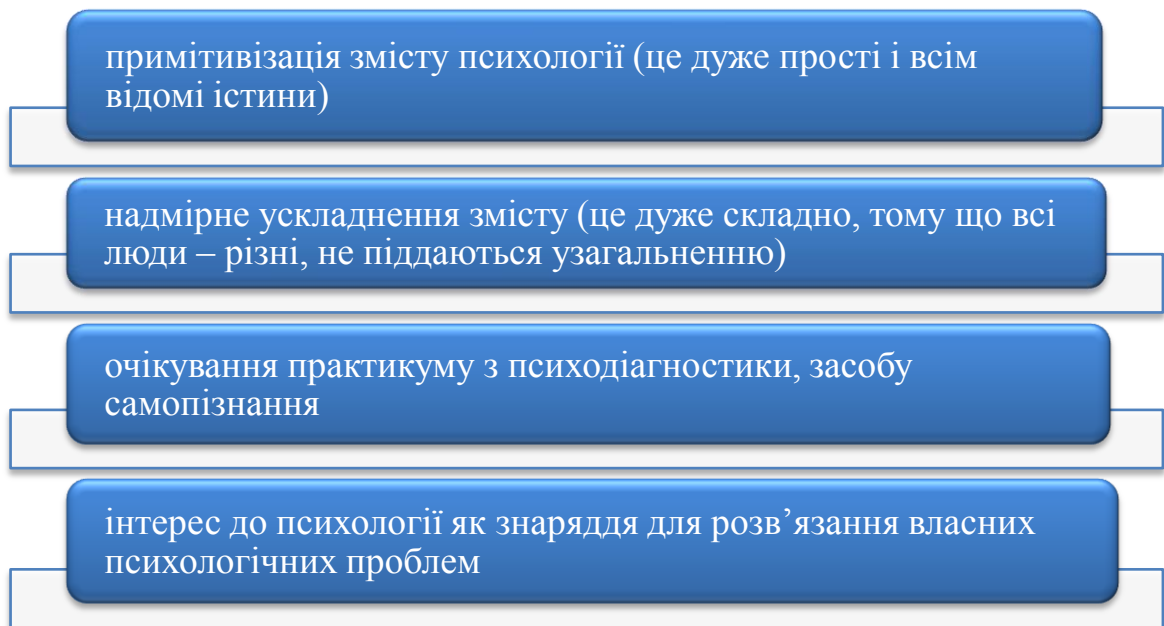
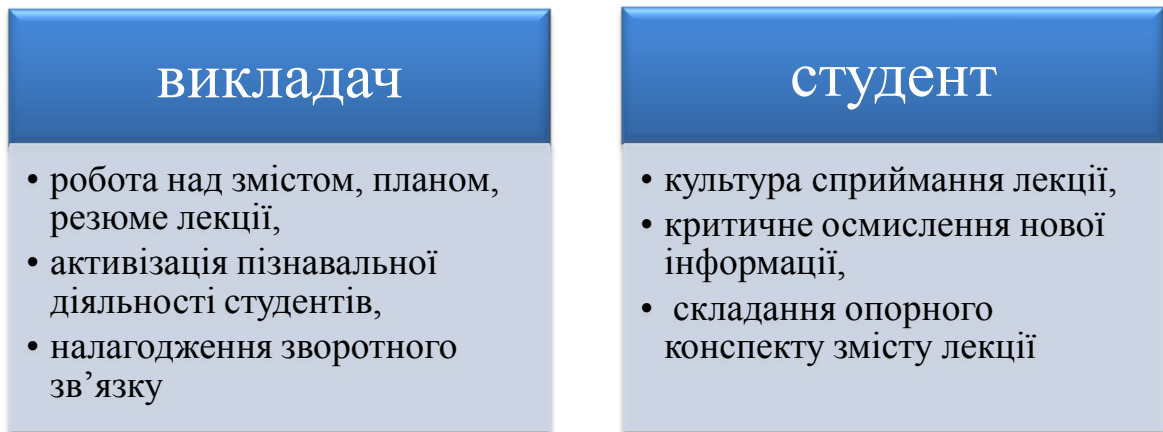

Рис. 9. Типові стереотипи сприймання студентами психології. Втім, навчальна мотивація студентів формується за рахунок реалізації викладачем ієрархії завдань щодо вивчення психології.

Дотепер у педагогічній теорії ведеться дискусія, що є підґрунтям педагогічної майстерності – ефективна навчально-виховна технологія чи особистість самого вчителя. Але оскільки педагогічна технологія невідривна від особистості вчителя, то розглядаємо майстерність через особистість педагога, що реалізовує метод, засіб, форму.

Ознакою викладача-майстра є те, що він перетворює звичайну лекцію-монолог на школу життя, активізує роздуми студентів над власними психологічними проявами, спонукає поглиблювати їх психологічну компетентність. Накопичений нами викладацький досвід доводить ефективність проведення лекції з використанням аудіовізуальних засобів, лекції-евристичної бесіди, лекції-дискусії. Питання формування лекційної майстерності стає взаємним щодо обох суб'єктів навчання:

Рис. 10. Аспекти лекційної майстерності викладача і студентів

Реалізація студент-центрованої спрямованості змінює призначення семінарських занять і вимагає від викладача психології проведення семінарів як школи взаємодії і навчально-пізнавальної співпраці між ним та студентами. Для досягнення даної мети актуальним стає створення сприятливого психологічного мікроклімату на заняття та правильне формулювання його завдань, які спрямовані не лише на виявлення обізнаності студентів з тих чи інших питань психологічного змісту, а на рефлексію надбань їх особистісного та професійного розвитку на даному етапі навчання. Відповідно, кожне семінарське заняття підкорене загальному сенсопокладанню фахового навчання студента. За таких умов пріоритетною постає не освітня, а розвивальна функція семінару.

Педагогічна майстерність при проведенні семінарів з психології спрямована на досягнення наступних завдань:

- встановлення сприятливого мікроклімату заняття
- ієрархізації функцій та завдань семінару
- вироблення адекватного ритму заняття
- стимуляції вільного від конспектів мовлення студентів
- активізації критичного осмислення інформації та резюмування
- налагодження свободи обговорення та висловлення думок
- активізації та оцінювання максимуму студентів

Рис. 11. Типові завдання проведення семінарів з психології

Ці завдання викладачеві легше реалізувати за умов проведення не тільки класичного семінару запитань та відповідей, але й нетрадиційних форм – семінару-розгорнутої бесіди, семінару-коментованого читання, семінару-мозкового штурму, інтелектуальної гри, дискусії, інтелектуального змагання, конференції тощо.

В контексті викладання психології педагог вищої школи здійснює моніторинг фахового становлення майбутніх учителів, що не може бути зведений до контролю та оцінки їх навчальних досягнень. Однак саме контроль та оцінка викладача виступають для студентів вагомими зовнішніми критеріями успішності їх фахового навчання. За таких умов плідна взаємодія між викладачем та студентами в процесі контролю і оцінки їх навчальних досягнень можлива через опору на певні психологічні чинники:

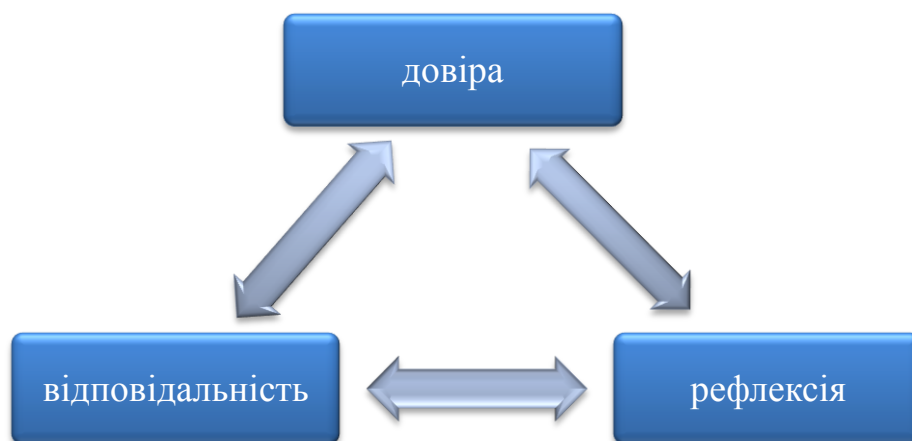

Рис. 12. Чинники успішності моніторингу фахового становлення студентів

Визнання авторитету викладача як особистості та професіонала зумовлює виникнення у студентів довірливого ставлення до нього як до компетентного експерта, що, однак, не виключає необхідності мотивування педагогом виставлених бальних оцінок на основі чітко визначених критеріїв. Наявність стійкої внутрішньої мотивації студента забезпечує його відповідальне ставлення до навчання, а рефлексія як здатність до самоаналізу стає підґрунтям до самооцінювання. Важливо наголосити, що викладач-майстер формує у студентів настанову, що зароблені ними бали фіксують не оцінку їх особистості, а навчальні досягнення.

Впроваджена останнім часом у вищій школі рейтингова система оцінювання навчальних досягнень володіє рядом переваг. Побудована на принципі кумулятивної оцінки навчальної успішності, дана система дозволяє досягнути значної повноти, достовірності та об'єктивності оцінювання.

Виходячи зі специфіки рейтингової системи, окреслюємо наступні етапи її функціонування:

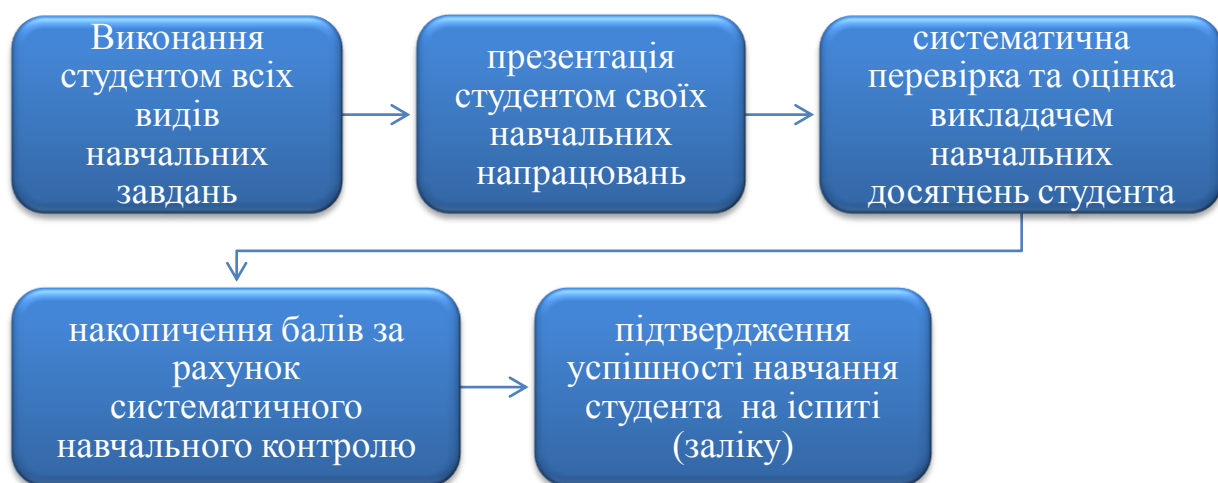

Рис. 13. Етапи оцінювання навчальних досягнень студентів за рейтинговою системою

Аналізуючи зміст означених вище етапів рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень студентів, простежуємо «слабкі місця» у її ідеальній моделі: ефективність оцінювання залежить від, по-перше, бажання та вміння студента презентувати, показати свої навчальні досягнення та, по-друге, можливостей викладача охопити систематичною перевіркою всіх студентів. Тому дана система є свого роду перевіркою професіоналізму викладача.

Професійна майстерність включає здатність викладача не просто дохідливо підносити знання, популярно і зрозуміло викладати матеріал, але і спроможність розумно і тонко «диригувати» пізнавальною активністю студентів, спрямовувати її в потрібну сторону та організувати їх самостійну роботу. За сучасних умов інтенсивного накопичення інформації в суспільстві навички самоосвіти студентів є необхідною запорукою формування професіоналізму майбутніх учителів. Самостійна робота студентів з психології цінна й тим, що є інструментом проникнення у

внутрішній світ особистості майбутніх фахівців. Спираючись на думки російського психолога В.М. Карандашова [1, с.108], визначаємо наступні завдання самостійної роботи студентів:

Рис. 14. Завдання самостійної роботи студентів з психології

Педагогічна майстерність викладача психології проявляється вже на етапі розробки завдань для самостійної роботи та їх подачі для виконання студентами. Доречно урізноманітнити форми самостійної роботи, виходячи з комплексності її завдань. Наступним кроком є організація ефективної перевірки та оцінки результатів виконання студентами самостійної роботи студентів. Важливо, щоб самостійна робота не сприймалась студентами як малоцінний додаток до аудиторної навчальної діяльності, а була б самодостатнім засобом їх професіоналізації на етапі фахового навчання.

Таким чином, професійна компетентність є інтеграцією фахової обізнаності викладача психології, підґрунтям для діяльнісного вияву його педагогічної майстерності. Педагогічна техніка, виступаючи знаряддям втілення професійної майстерності, розповсюджується на всі етапи організації та здійснення педагогом вищої школи навчальної діяльності студентів.

Висновки

Педагогічна діяльність викладача психології вищої школи має свою специфіку – поєднання кваліфікаційних вимог професій психолога та педагога. Відповідно, педагогічна майстерність викладача психології має комплексний характер, виявляючись через особистісний та діяльнісний рівень. Професіоналізм особистості педагога вищої школи та його діяльності єднають тісні функціональні зв'язки. Підсистема професіоналізму особистості містить вимоги до рівня розвитку різних характеристик і властивостей суб'єкта праці, які суттєво визначають високу ефективність професійної діяльності.

Викладач психології не просто організовує, скеровує та контролює вивчення студентами даної навчальної дисципліни, а супроводжує процес їх професіоналізації на етапі фахового навчання, їх становлення як суб'єктів праці. Така плідна взаємодія між викладачем та студентами можлива за умов постійного виконання ним професійної діяльності на рівні майстерності. Високі вимоги пред'являються й до його особистості – ті якості, які для іншого педагога вищої школи є ознаками майстерності, для викладача психології є обов'язковими базовими виявами професіоналізму.

Педагогічна майстерність викладача психології виявляється на особистісному рівні через професійну ідентичність та студент-центровану спрямованість, на діяльнісному рівні – через професійну компетентність та педагогічну техніку. Аналіз виявів цих компонентів педагогічної майстерності у діяльності викладача психології підтвердив динамічність та системність їх формування. Головним рушієм розвитку педагогічної майстерності викладача психології є його власна активність, базована на системі сенсу професійної діяльності як засобу саморозвитку та самоактуалізації. Згадуючи ідеї акмеології, можна зазначити, що розвиток педагогічної майстерності є шляхом досягнення викладачем психології професійного акме.

Література:

1. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии : [учеб. пособ.] / В.Н. Карандашев. – СПб. : Питер, 2009. – 250 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
4. Маркова А.К. Психология труда учителя : [учеб. пособ.] / А.К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
5. Педагогічна майстерність : [підручник] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та інш. / За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 442 с.

Олеся Столярчук

Феномен педагогічної майстерності викладача психології у вищій школі

В статті проаналізовано сутність феномену педагогічної майстерності викладача психології у вищій школі, з'ясовано його вияви щодо особистісного та діяльнісного рівнів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, особистісний та діяльнісний рівні педагогічної майстерності викладача психології.

Олеся Столярчук

Феномен педагогического мастерства преподавателя психологии в высшей школе

В статье проанализирована сущность феномена педагогического мастерства преподавателя психологии в высшей школе, выяснены его проявления на уровне личности и деятельности.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, личностный и деятельностный уровни педагогического мастерства преподавателя психологии.

Olesya Stolyarchuk

Phenomenon of pedagogical trade of a teacher of psychology at higher school

In the article the essence is analyzed of the phenomenon of pedagogical trade of psychology teacher at higher school, his displays are found out in relation to personality and activity levels.

Keywords: pedagogical trade, personality and activity levels of pedagogical trade of psychology teacher.